

FORDÍTÁSI MUNKA

Isobel Anderson, „A hajléktalanság megszüntetését segítő jogi keretek – lakhatáshoz való jog Skóciában és Franciaországban”

Készítette:

Nagy Orsolya

2011. március 20

Készült:

Hajléktalan emberek társadalmi és munkaerő-piaci integrációjának szakmai és módszertani megalapozása
(TÁMOP-5.3.2-08/1-2008-0001) kiemelt program

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Megvalósítható-e a hajléktalanság felszámolása?

Isobel Anderson professzor

University of Stirling, Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék
Egyesült Királyság¹

Bevezetés

Örömmel fogadtam a felkérést, hogy kutatási tapasztalataim alapján elemezzem és bizonyítékokkal támasszam alá a hajléktalanság megszüntetésének célját a hajléktalanságról tartott Európai Konszenzus Konferencián. Az én szakterületem elsősorban az 1999 után kialakított skót jogi keretrendszer, amely azt tűzte ki célul, hogy 2012-re minden „nem szándékosan” hajléktalan ember számára lakhatást biztosítson. Ahol lehetséges, a más országokkal való összehasonlításról is szólni fogok.

Háttér és környezet

2000 óta fokozott politikai figyelem irányul a hajléktalanság felé az Európai Unió nagy részében, illetve azon kívül is. Sok ország dolgozott ki nemzeti stratégiát vagy jogi keretrendszert, amely mérhető célokat tartalmaz a hajléktalanság következő évtizeden belül történő jelentős csökkentésére vagy megszüntetésére vonatkozóan. Példaként említhetjük Ausztráliát, Finnországot, Írországot, Hollandiát, Portugáliát, mindhárom skandináv országot, illetve az Egyesült Királyság mind a négy országát.

Bár az érdekeltek között lehetnek nézeteltérések a hajléktalanpolitika végső célját illetően, a politikai döntéshozók már kezdik elfogadni, hogy a hajléktalanság megszüntetése nem lehetetlen. Az alábbiakban ismertetett skóciai és franciaországi megközelítés két kiemelkedő példa a hajléktalanság felszámolását vagy jelentős csökkentését kitűző stratégiákra.²

Az a nézet, mely szerint lehetetlen megszüntetni a hajléktalanságot Európán belül, és hogy a hajléktalanpolitikáknak egyszerűen társadalmi valóságként kell kezelniük a hajléktalanságot, egyre kevésbé elfogadható a XX1. századi, társadalmilag befogadó Európában, bármilyenek legyenek is a gazdasági körülmények.

Nem csak arra van szükség, hogy konszenzusra jussunk a hajléktalanstratégiák célját és e célok eléréséhez szükséges mérföldkövek meghatározását illetően, azt is nagyon fontos átgondolni, hogy pontosan mit értünk a hajléktalanság megszüntetésén. Ehhez egyetértésre kell jutni az otthon, a megfelelő lakhatás és a társadalmi részvétel fogalmát illetően, amelyek alapján meghatározhatjuk a hajléktalanság csökkentését, illetve megszüntetését.

---

¹ telefon: +44 1786 467718, fax: +44 1786 466323, e-mail: isobel.anderson@stir.ac.uk

² Lásd még a FEANTSA által kiadott A hajléktalanság megszüntetése: A politikai döntéshozók kézikönyve című dokumentumot. Ez a forrás összegyűjti a hatékony európai módszert, amely közelebb jutott a hajléktalanság megszüntetéséhez.

A hajléktalanság megszüntetése – bizonyíték

A XX. század végén és a XXI. század elején a politikai és jogszabályi hajléktalankezelési módszerek jelentős fejlődésen mentek át, mind országos, mind nemzetközi szinten. Amikor azt mérlegeljük, hogy reális cél-e a hajléktalanság megszüntetése, meg kell vizsgálnunk, hogy van-e jele a nagyobb társadalmi igazságnak és egyenlőségnek a lakhatások elérhetősége, valamint a hajléktalanság csökkentése és megelőzése terén. A hajléktalanság tényleges megszüntetésére képes, jogszabályi háttérrel rendelkező módszerek legújabb példáit szélesebb nemzetközi kontextusba helyezve kell elemeznünk, ahol a lakhatáshoz való jog emberi, törvényes és társadalmi jog egyaránt.

Az otthon jelentése

Míg a lakhatás elsősorban egy elégséges fizikai menedéket jelent, amely védelmet nyújt az elemekkel szemben, az otthon szó sokkal többet jelent a pusztán fizikai szálláshelynél. Az otthon egy szociális tér, az élettevékenységek kiindulópontja, amelytől a lakók biztonságot és kényelmet remélnek mind lakóhely, mind környezet szempontjából. A lakhatási kiadások döntő jelentőségűek abból a szempontból, hogy a háztartások képesek-e fizetni és fenntartani egy otthont és a kívánatos életszínvonalhoz szükséges egyéb összetevőket. Következésképpen az otthontalanság szó szerinti értelmezése, vagyis hogy valakinek nincs otthona, nem pusztán az elégséges menedék hiányát jelenti, hanem hogy egy ember, egy család vagy egy háztartás nem rendelkezik biztonságos, megfelelő, megfizethető magánterülettel, ahol élhetik az életüket. Az otthontalanság hétköznapi, kulturális és jogi meghatározásai az abszolút nyomortól a különböző népek és társadalmak relatív normájáig igen széles skálán mozognak. Az Edgar és Meert által (2005-ben) kidolgozott ETHOS meghatározza a hajléktalanság típusait, melyeket négy fő fogalmi kategóriába sorol: fedél nélküli, lakástalan, bizonytalan lakhatás és elégtelen lakáskörülmény. De ugyanolyan fontos az is, hogy a lakás meglétének meghatározásait is fogalmi kategóriákba rendezzük aszerint, hogy a lakhatás mennyire tekinthető minimális színvonalú, megfelelő fizikai menedéknek, amely lehetővé teszi a szélesebb körű társadalmi részvételt; például:

- Méltányos lakás- és környékválasztás
- Méltányos méretű, típusú és állapotú lakás
- Megfizethető költségek, ahol a kiadások fedezésére nyújtott bármilyen egyéni segítség nem teremt csapdát, amely eleve kizárja a munkavállalást
- A lakásbirtoklás méltányos biztosítása közép és hosszú távon
- Méltányos támogatás a független élet és a polgári társadalomban való részvétel fenntartása érdekében
- Méltányos jövedelem munkavállalás vagy állami támogatás révén.

Nagyon fontos, hogy amikor meghatározzuk vagy mérni próbáljuk, hogy ki mennyire hajléktalan vagy nem az, akkor vegyük figyelembe, hogyan határozza meg az állapotát maga a hajléktalan vagy különösen hátrányos lakhatási körülmények között élő személy. A nehézségekkel küzdőket is megfelelően kell elhelyezni, hogy konszenzusra lehessen jutni velük arra vonatkozóan, hogy mi teszi az otthont, ahonnan az egyén vagy a család méltányos körülmények között részt vehet a társadalmi, családi, munkahelyi és polgári életben.

Világszerte piaci mechanizmusok, állami ellátás/segítségnyújtás, külső vagy civilszervezetek által nyújtott ellátások, illetve önszervezési/informális megoldások révén történik a lakások biztosítása és felhasználása. A hajléktalanság és a népesség szélesebb lakhatási igényeinek kezelésekor az ország lakhatási politikáját különböző tényezők befolyásolják, például a demográfiai folyamatok, piaci erők és a beavatkozási stratégiák. Az országos politika és jogi keretrendszer bizonyos mértékig tükrözi az előző politikai ideológiákat, bár a lakhatási rendszerek (például a birtoklás vagy a pénzügyi mechanizmusok általános egyensúlya tekintetében) csak némi késleltetéssel reagálnak a politikai változásokra. A hajléktalanság állami kezelése jelentős hatást gyakorolhat, és a jog alapú vagy jogszabályi megközelítéstől a lágyabb politikai eszközökig terjedhet, például anyagi ösztönzést kínálhat a helyi szervezeteknek a hajléktalan emberek segítéséért, vagy más módon serkentheti a helyi megoldásokat. Az otthon jelentését mélyebben kellene integrálni ezekbe a stratégiákba, hogy az igények ellátása pozitív módon történjen, és ne csak a hajléktalanság mérését jelentse.

Sok háztartásban nem fogalmazódik meg explicit módon a lakhatáshoz való jog igénye, különösen akkor, ha piaci módszerekkel is egyszerűen megfelelő lakáshoz juthatnak. De azok, akik komoly akadályokkal szembesülnek a piacon, vagy akiket a hajléktalanság fenyeget, sokkal inkább támaszkodnak az államra a lakhatási szükségleteik megoldásában. Ilyen helyzetben a lakhatáshoz való jog kérdése sokkal aktuálisabbá válik. A lakhatás mint szociális vagy emberi jog azért fontos, mert elismeri, hogy az embereknek nem pusztán az elemek ellen védelmet nyújtó menedékre van alapvető szükségük, hanem egy biztonságos, megfizethető és a háztartás igényeit kielégítő lakásra. A hajléktalanság teljes felszámolásához a kormányoknak azon kell munkálkodniuk, hogy mindenki számára otthont biztosítsanak.

A hajléktalanság megszüntetése: jogszabályi megközelítések

Bengtsson (2001) különbséget tett a lakhatáshoz való „törvényes” (azaz a válogatottabb országos lakhatási politikák) és „szociális” jog (az általánosabb lakhatási és népjóléti politikák) között. A törvényes megközelítés, amikor a lakhatáshoz való jog akár törvényi erővel is kikényszeríthető, jelentősen eltér például a nemzetközi egyezményekben lefektetett jogi keretektől, amelyeket az egyéni háztartások nem feltétlenül tudnak jogilag érvényesíteni az egyes szerződő államokon belül. Ezért fontos megvizsgálni, hogyan viszonyulnak az egyes országok a hajléktalanság jogszabályi kezeléséhez, és hogy a jogi kereteket ténylegesen a hajléktalanság megszüntetésére tervezték-e.

Mandič 2006-os, az európai unióbeli hajléktalanpolitikákról írt beszámolója szerint Franciaország 1982-ben vezette be a lakhatáshoz való jogot, amelyet továbbfejlesztettek az 1990-es Besson-féle törvényben, bár a megvalósítása a beszámoló szerint is nehézkes. Ezenkívül Mandič megállapította, hogy a többi EU-tagállam hajléktalanstratégiájára inkább az „egyediség” jellemző, semmint az azonosítható minták.

A Stephens és Fitzpatrick szerzőpárosnak a 11 OECD-országról írt (2007-es) tanulmánya arra a következtetésre jutott, hogy az Egyesült Királyság kitűnt a hajléktalan háztartások törvényesen érvényesíthető jogait garantáló jogi keretrendszerével. Nevezetesen az angol rendszer biztos/biztonságos szálláshoz segítette a hajléktalan embereket, míg például Németországban csak az átmeneti szállás biztosítása volt jogi kötelezettség. Svédországban, Lengyelországban és Magyarországon korlátozott törvényeket hoztak

bizonyos hajléktalan csoportok szükségszállásának biztosítására, más országokban pedig szociális jóléti törvények segítettek az otthontalan embereket. Mindazonáltal mind a 11 vizsgált országban széles körben elismerték, hogy a hajléktalanság kezelése legalább ideiglenes szállásokat és szociális támogatást igényel (Stephens és Fitzpatrick, 2007). Természetesen más stratégiákat alkalmaztak a közép- és kelet-európai országok, amelyek 1990 után társadalmi, gazdasági és politikai változásokon mentek keresztül, és azt követően váltak az EU tagjaivá, mint azok az államok, ahol 1945 után kapitalista jóléti rendszer alakult ki.

Skócia – a hajléktalan emberek szociális hálójának szélesítése

Az Egyesült Királyságban az 1997-ben megválasztott új munkáspárti kormány és az 1999 után különvált skót és walesi parlamentek egy haladóbb szociálpolitika kidolgozásán fáradoztak, amely előtérbe helyezi a hátrányos közösségek regenerációját és a hajléktalanság csökkentését. A 2008-ig tartó gazdasági növekedésnek és konjunktúrának köszönhetően kialakulhatott egy alapjaiban neoliberais gazdasági modell, amely támogatta az Új Munkáspárt fokozott népjóléti kiadásait. Ez a politika egészen a 2010. májusi választásokon bekövetkezett kormányváltásig tartott.

Az Angliában, Skóciában és Walesben 1977 óta érvényben lévő jogi keretrendszer kötelezővé tette az önkormányzatok (helyhatóságok) számára, hogy intézkedjenek, ha emberek vagy háztartások hajléktalanná válnak, vagy hajléktalanság fenyegeti őket. A hajléktalanságot a szállás hiányaként vagy a szállás elfoglalásának – például erőszak veszélye miatti – akadályoztatásaként definiálták (forrás: Fitzpatrick, Quilgars és Pleace szerkesztők nyomán, 2009, xiii. o.). A törvények azonban nem egyformán kezeltek minden háztartást, mivel a lakhatással foglalkozó helyi hatóságoknak négy „tesztnek” kellett alávetniük a segítségért folyamodó háztartásokat:

1. Hajléktalannak minősül-e a háztartás a szó jogszabályi definíciója szerint?
2. Van legalább egy olyan tagja a háztartásnak, akinek „sürgős szüksége” van szállásra az alábbi okok valamelyike miatt:
  - a. a háztartásban iskoláskorú gyermek vagy várandós nő van
  - b. a háztartás „sérülékeny” idős kor, rokkantság, egészségügyi probléma vagy más különleges ok miatt
  - c. a háztartás vészhelyzet miatt, például tűz vagy árvíz következtében vált hajléktalanná
3. „Szándékosan” vált hajléktalanná a háztartás? (szándékos cselekedet vagy mulasztás következtében)
4. Van-e (lakossági, foglalkoztatási vagy családi) „kapcsolata” a háztartásnak azzal az önkormányzattal, amelynél jelentkeztek?

Ha a hatóság úgy ítélte meg, hogy a háztartás körülményei mind a négy vizsgálatnak megfeleltek, akkor érvénybe lépett a szállásnyújtási kötelezettség, amit általában úgy oldottak meg, hogy felajánlottak egy lakást az önkormányzat bérlakás-állományából (tanácsi lakás), vagy átirányították a jelentkezőt egy alternatív szociális bérlakás-tulajdonoshoz (szállásnyújtó szervezet vagy regisztrált szociális bérlakás-tulajdonos).

Miután a lakhatási politikát átruházták az új skót parlamentre 1999-ben, Skóciában más lakáspolitikai és törvénykezési lépések léptek érvénybe, mint az Egyesült Királyság többi részén. Felismerve, hogy az 1977-es hajléktalantörvények elavultak, az Új Munkáspárt vezette koalíció felállította a Hajléktalanügyi Csoportot azzal a céllal, hogy vizsgálja meg a

hajléktalanság körülményeit Skóciában, és tegyen javaslatokat annak hatékonyabb kezelésére. A Csoport kiadott egy időközi jelentést 2000-ben, illetve egy végső jelentést és akciótervet 2002-ben (Homelessness Task Force, 2000, 2002). A javaslatokat belevették a 2001-es (skót) lakhatási törvénybe és a 2003-as (skót) hajléktalanügyi törvénybe, a megvalósítás határidejét pedig 2012-re tűzték ki.

Az 1977. évi törvény négy tesztje helyett csak egyetlen vizsgálat maradt: hajléktalan-e a háztartás? Talán a legfontosabb törvénymódosítási javaslat az volt, hogy fokozatosan szüntessék meg a „sürgős szükség” alapján való differenciált bánásmódot. Lényegében ezzel történt meg a régóta sürgetett felismerés, hogy a lakhatás minden háztartás alapvető szüksége, és hogy a sürgősség alapján történő megkülönböztetés igazságtalan és teljességgel hiábavaló, mivel külön politikai kezdeményezésre (például a közterületen alvókra vonatkozó kezdeményezés) volt szükség azok számára, akiket a fő szociális háló nem támogatott (Anderson, 2007). Bár nem kifejezetten a lakhatáshoz való jognak nevezték, az új intézkedések azt jelentették, hogy 2012-re az önkormányzatoknak kötelessége lesz gondoskodni arról, hogy Skóciában minden háztartás rendelkezzen valamilyen lakással. 2003-ban a Lakhatási Jogok és Kilakoltatások Központja (COHRE, egy nemzetközi jogvédő civilszervezet) a Lakhatási Jogok Védelmezője Díjjal tüntette ki Skóciát az új hajléktalanügyi törvényért (Goodlad, 2005, 86. oldal). Továbbá 2009-ben az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága azt javasolta, hogy az egész Egyesült Királyság vegye át a skót hajléktalanügyi keretrendszert (Bowcott, 2009).

A 2007-es skót parlamenti választások után a Skót Nemzeti Párt (SNP) alakított kisebbségi kormányt, de az új hajléktalanügyi keretrendszer megvalósítása tovább folytatódott. A 2008–2009-es közigazgatási évad végére a skót önkormányzatok jelentése szerint több mint 80 százalékban megvalósult a sürgősség alapján való megkülönböztetés 2012-ig történő megszüntetésének célja, bár voltak eltérések a 32 skót helyhatóság teljesítménye között (skót kormány, 2009). Ezt követően az SNP-kormány intézkedéseket tett azon eszközök módosítására, amelyekkel a helyhatóságok teljesíthették a hajléktalan háztartások iránti kötelességüket, hogy a privát és állami bérlmények is bevonhatók legyenek (skót kormány, 2010). Habár ez egy praktikus lépés volt a szociális lakásszektorra nehezedő nyomás enyhítésére, továbbra is kérdéses, hogy a skót magántulajdonú bérlakásszektor alkalmas-e a hajléktalanság megfelelő, hosszú távú megoldására. Például a skót szociális bérlakásokhoz szélesebb körű bérlői jogok tartoznak (például a javításokat, a lakáscserét, a bérleti viszony öröklését, a kilakoltatás elleni védelmet illetően), amelyek nem vonatkoznak a magánszektorra. Emellett a magánszektorbeli bérlmények általában továbbra is drágábbak a szociális bérlakásoknál, miközben a lakhatási támogatásra vonatkozó rendelkezések kevésbé kedvezőek (Anderson, 2009).

Habár Anglia, Wales és Észak-Írország nem hajtott végre ilyen szintű jogszabályi változtatást, a hajléktalanpolitika felülvizsgálata pozitív eredményeket hozott szerte az Egyesült Királyságban, melyek főbb következményei a következők:

- Az egyéni hajléktalanság kríziskezelése helyett stratégiai módszerrel mérik fel és elégítik ki az igényeket országos és helyhatósági szinten egyaránt.
- Felismerték, hogy a hajléktalanság nem pusztán lakhatási probléma. Egészségügyi, szociális gondozási és lakhatási támogatást is kell nyújtani.

- Felismerték, hogy vannak ismétlődően hajléktalanná váló háztartások, amelyeknek segíteni kell a független élet fenntartásában.
- Felismerték, hogy a hajléktalanság hirtelen krízis és tartós, többszörösen hátrányos helyzet következtében is kialakulhat, és mindkét esetet meg lehet oldani.
- Közelebb kerültek a hajléktalanság megelőzéséhez (annak köszönhetően, hogy a tűzoltás jellegű módszer helyett stratégiai megközelítéseket alkalmaznak).

Továbbá 2000-től 2005-ig a központi kormányzat egyre inkább állást foglalt amellett, hogy mindenkit megillet a megfizethető, biztonságos lakhatás, és mérni kell a lakhatás minőségével kapcsolatos fő célok irányában tett lépések hatékonyságát. Ebben az időszakban az Egyesült Királyságban jelentős változást hozott a politikai értékelés terén is az a tény, hogy központi kormányzati szinten átfogó lakáspolitikai célokat tűztek ki és figyelni kezdték a teljesítményt. 2000 előtt is voltak a hajléktalanság leküzdésére irányuló programok, és bár a hajléktalanságot nem sikerült teljesen megszüntetniük, de jelentősen csökkentették. A hajléktalanság kezelése ezután a stratégiai megközelítés részévé vált, amely szerint fel kell mérni az igényeket, és az otthontalanság kezelése beépült a helyhatóságok lakhatási és hajléktalanpolitikájába.

Franciaország – az érvényesíthető lakhatási jog

Franciaországban is modernizálásra kerültek 2000 után a régóta fennálló lakáspolitikai jogszabályok (lásd Loison, 2007). Franciaország felismerte és az 1946-os alkotmányban rögzítette is, hogy a lakhatáshoz való jog alapvető szociális jog, amit azután a törvények is megerősítettek. Nevezetesen az 1990-es Besson-féle törvény kimondta, hogy a lakhatáshoz való jog garantálása az egész ország társadalmi kötelessége. Csak az volt a gond, hogy a lakhatáshoz való jogot nem lehetett törvényesen kikényszeríteni, mivel nem tudták bírósági úton érvényesíteni azok, akiknek nem volt hol lakniuk (Loison, 2007, 186. oldal). Az „érvényesíthető lakhatási jog” kifejezés (franciául Droit Au Logement Opposable, röviden DALO) a 2000 utáni politikai felülvizsgálat idején keletkezett. Loison „teljesítménykényszerként” jellemezte az érvényesíthető lakhatási jogot, „melynek hatására a központi kormányzatnak a lakhatáshoz való jog garantálása iránti kötelezettsége a helyhatóságokra száll, és a hajléktalan emberek hivatalos kárpótlási lehetőséghez jutnak, először közvetítés, azután bírósági eljárás útján”. (2007, 186-187. o.).

Az önkéntes hajléktalanszervezetek is kampányoltak az érvényesíthető lakhatási jogért, amelyet végül 2007-ben iktattak törvénybe (Loison, 2007, 189. o.). Az érvényesíthető lakhatási jog legfontosabb törvényi intézkedései a következők voltak:

1. Az állam garantálta a lakhatáshoz való jogot a Besson-féle törvényben.
2. 2008. december 1-től az érvényesíthető lakhatási jog kiterjed a jelentkezők hat legkiemeltebb csoportjára: fedél nélküli emberek, kilakoltatással fenyegetett bérlők, ideiglenes szálláson lakók, alacsony színvonalú vagy alkalmatlan szálláson lakók; akik legalább egy eltartott gyermekkel együtt élnek egy nem elfogadható lakásban; akik fogyatékosak vagy fogyatékos eltartottal együtt élnek egy nem elfogadható lakásban.
3. 2012. január 1-jétől az érvényesíthető lakhatási jogot kiterjesztik mindenki másra is, akinek szociális lakás járna, de már rendkívül hosszú ideje várakozik.

4. Bármelyik csoport felkeresheti ügyével a békéltető bizottságot, majd a közigazgatási fellebbviteli bírósághoz fordulhat, és a bíróság utasíthatja az államot a jelentkező elhelyezésére.

Az érvényesíthető lakhatási jog mellett intézkedéseket hoztak a szociális lakások számának növelésére, és egy továbbfejlesztett akciótervet is kidolgoztak azzal a céllal, hogy a megfelelő lépésekkel segítse az emberek ideiglenesből biztos lakhatásba költöztetését, és megfelelő támogatást nyújtson a polgári életbe való visszatéréshez. Az érvényesíthető lakhatási jog megvalósításának korai értékelése (Loison-Leruste és Quilgars, 2009, 95. o.) azt mutatta, hogy bár a vártnál kevesebb emberen segített (2008 októberéig alig több mint 4000 emberen), azt elérte, hogy a hajléktalanság ügye politikai napirendre kerüljön, és elősegítette a hatékonyabb gyakorlati alkalmazást a jövőre nézve. Bár az érvényesíthető lakhatási jog hatásainak teljes körű kiértékelése még nem történt meg, a korai megvalósítás arra enged következtetni, hogy a törvényesen kikényszeríthető lakhatási jog nagyon fontos eszközt jelent a hajléktalanság felszámolásához, azzal együtt, hogy szélesebb körű intézkedésekkel is ki kell egészíteni (és ki kell terjeszteni a népesség minden rétegére). Emellett gyakorlati mechanizmust biztosít a haladás mérésére, amennyiben sikerül megfelelő adatokat gyűjteni az alkalmazásával és az eredményeivel kapcsolatban.

Norvégia³ – szociális jogokhoz társuló egyetem gondolkodás?

Norvégia átfogó nemzeti stratégiával rendelkezik a hajléktalanság kezelésére (norvég neve: På vei til egen bolig (Út az Állandó Otthonhoz) (KRD 2005, Husbanken, 2006). A norvég hajléktalanstratégia célja a kilakoltatási felszólítások számának 50 százalékkal, és a kilakoltatások számának 30 százalékkal történő csökkentése. A célok között szerepelt az is, hogy a börtönből vagy bármilyen intézményből kikerült emberek közül senki ne kényszerüljön átmeneti lakhatásba; ne lehessen egyéjszakás szállást nyújtani minőségbiztosítási megállapodás nélkül; és senki ne legyen ideiglenes lakó három hónapnál hosszabb ideig. A stratégia nem a „merek” országos szabályokra, hanem a „lág” irányításra helyezte a hangsúlyt, ahol összehasonlítónan értékelni lehet az önkormányzatok teljesítményét a közös célkitűzések és a politikai javaslatok alapján. Emellett hangsúlyt kapott a kommunikációt és a kölcsönös tanulást segítő hálózatok és fórumok létrehozása is. A stratégia az önkormányzatokra bízta a megfelelő módosítások és intézkedések megvalósítását, bár voltak kezdeményezések a helyi szintű megvalósítási folyamatok elősegítésére (KRD 2006).

A norvég hajléktalanstratégia egyetemes módon közelíti meg a hajléktalanság elleni küzdelmet (Anderson és Ytrehus, 2010). A stratégia foglalkozik azzal is, hogy a hajléktalan emberek kevéssé férnek hozzá az egészségügyi és egyéb ellátásokhoz a strukturális problémák miatt, és kiemeli, hogy egy sor népjóléti szolgáltatásnak kötelessége ellátni a hajléktalan emberek eltérő szükségleteit. Ebből kifolyólag a norvég hajléktalanstratégia nem törekszik újabb szolgáltatások kifejlesztésére a hajléktalan emberek számára. A norvég hajléktalanstratégia megközelítésmódja a norvég jóléti állam alapelveihez igazodik, amely ellenzi a speciális gondozási szolgáltatások létrehozását. Minden embernek egyformán joga van a jóléthez, a saját otthonhoz, az oktatáshoz, a munkához, az értelmes szabadidős tevékenységekhez, illetve saját

³ Bár Norvégia nem az EU teljes jogú tagja, sok tekintetben szorosan kapcsolódik az Unióhoz.

életének alakításához. A norvég stratégia szerint a hajléktalanság csökkentését nem egyetlen szolgáltatás vagy egy speciális szakhatóság révén kell megvalósítani, hanem az összes érintett politikai területen egyszerre kellene kezelni, a stratégia pedig összekötő szerepet tölt be a norvég lakáspolitikát irányító State Housing Bank vezetésével. Az önkormányzatok maguk választhatják meg az alkalmazandó szervezeti modellt, mint ahogyan a norvég önkormányzatok a jóléti szolgáltatások és ellátások nyújtása terén is határozottan függetlenek. A nemzeti stratégia mindazonáltal más területeken is határozottan napirendre tűzte a hajléktalanság problémáját, például az egészségügy és a szegénység csökkentése terén. Habár a norvég megközelítés némileg különbözik a skót és a francia módszertől, mindhármuk közös jellemzője, hogy országos, regionális és joghatósági szintű stratégiai megközelítést alkalmaznak, amely egy koordinációs keretet ad a helyi megvalósításoknak.

Lakhatási jogok – Hatékony stratégiát jelentenek-e a hajléktalanság megszüntetésére?

Nyilvánvalóan számos hasonlóság fedezhető fel Skócia és Franciaország jogszabály-alapú hajléktalankezelési módszere között. Mindkettő modern jogi keretrendszer, amely a régóta fennálló, a polgári társadalom és az állam által folyamatosan fejlődő törvényekből alakult ki. Mindkettő társadalmilag befogadó megközelítést mutat azáltal, hogy fokozatosan egyre több csoportot vonnak be azok körébe, akik esetleges hajléktalanná válásuk esetén elhelyezésre jogosultak, és mindkettő 2012-re tűzte ki a megvalósítás céldátumát. A francia módszert ténylegesen érvényesíthető lakhatási jogként vezették be, míg a skót modell inkább implicit módon utalt a jogszabályi háttérre. Végül pedig mindkét program hatékonysága attól függ, hogy a hajléktalan háztartások mennyire képesek érvényesíteni vagy kikényszeríteni a lakhatáshoz fűződő törvényes jogukat, és hogy az országos lakásrendszer mennyire megfelelően képes kielégíteni az igényeket.

Skócia esetében a központi kormányzat a 2012-es cél felé tett haladásról benyújtott éves beszámolóik alapján tudja nyomon követni a program hatékonyságát. A franciák érvényesíthető lakhatási jogról szóló törvénye ugyancsak elrendelte az éves jelentéskészítést és megfigyelést, mennyiségileg is meghatározva a kielégítetlen lakáskérelmek számát. A francia lakhatási törvény egyik fő eleme, hogy a hajléktalan kérelmezők a közigazgatási fellebbviteli bírósághoz fordulhatnak abban az esetben, ha túlzottan hosszú ideig nem ajánlanak fel nekik alkalmas lakhatási lehetőséget. Ha a bíróság elmarasztalja az államot, akkor annak kárpótolnia kell a panaszt (Loison, 2007, 196. o.). De míg Skóciában egyértelműen a helyi önkormányzatok felelősek a megvalósításért, addig Franciaországban rendkívül bonyolult a központi politika helyi megvalósítása a gyakorlatban, mivel központi, regionális és osztályszinten is bevonják a kormányzatot, a közigazgatási szerveket, valamint a helyi hatóságokat is.

A skót modellt az írországival és a norvéggal összehasonlítva (lásd: Anderson, Dyb és Finnerty, 2008) felismerhető néhány fontos szempont a hajléktalanpolitika konvergenciáját illetően, a jóléti rendszerek eltérő történelmi háttére és a bérleti struktúrák különbözősége ellenére is. Mindhárom ország hajléktalanstratégiájának egyik fontos jellemzője, hogy nemcsak a központi kormányt vonja be kitartóan, de a helyi kormányzat is kulcsszerepet kap az országos szintű politika és stratégia megvalósításában. Mindhárom ország nemzeti stratégiákat vezetett be az

együttműködésre alapozó, integrált szolgáltatásnyújtásra vonatkozó célokkal. Mindegyik legalább felismerte a lakásellátás és a támogatási szolgáltatások iránti igényt, és ösztönző jellegű finanszírozással serkentik a nemzeti stratégia megvalósítását. Általánosságban véve mindegyik célul tűzte ki, hogy minden állampolgárnak legalább átmeneti vagy szükséglakást biztosítson, vagy megszüntesse a legszélsőségesebb utcai hajléktalanságot. Skócia nagyobb hajlandóságot mutatott a megfelelő jogszabályi háttér megalkotására, míg Írország és Norvégia inkább pénzügyi ösztönzéssel próbálta serkenteni a helyi megvalósítást (ezt Skócia is alkalmazta). A részletes törvényi háttér miatt Skócia rendelkezik a legátfogóbb stratégiával. Ugyanakkor arról se feledkezzünk meg, hogy a három összehasonlított ország közül Skóciában a legmagasabb a hajléktalanság általános szintje.

A korábban hajléktalan emberek lakáshoz jutásának eredményeit tekintve az elemzők rezidualizáltak minősítették mindhárom ország szociális bérlakásszektorát (Anderson, Dyb és Finnerty, 2008), jóllehet azok aránya jelentősen eltérő az egyes országokban. Írország és Skócia (illetve kisebb mértékben Norvégia is) inkább a privát bérlakásszektor bevonásával próbálta megoldani a hajléktalanság problémáját. A költség nyilvánvalóan fontos tényező volt, és ami Skócia szempontjából nagyon jelentős, a lakhatási segély (housing benefit) és a privát bérlők által igényelhető helyi lakhatási pótlék (local housing allowance) London, azaz az Egyesült Királyság parlamentjének hatáskörébe tartozik, amely fölött a skót kormánynak nincs hatalma.

Írországot és Norvégiát megdicsérték, amiért elrendelte és közzétette a stratégia teljesítéséről beszámoló jelentést, és remélhetőleg Skócia is ugyanígy fog tenni (amint az utcán alvás elleni korábbi kezdeményezés (Rough Sleeping Initiative) esetében is történt). Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy hosszú távon egyedül Skócia (és az Egyesült Királyság többi országa) gyűjti össze és teszi közzé rendszeresen a hajléktalansággal kapcsolatos különböző statisztikákat, ami kétségtávol hozzájárul a változások hatásainak figyelemmel követéséhez. Írország, Skócia és Norvégia összehasonlító elemzése jelentős konvergenciát mutat a hajléktalanság leküzdésére irányuló stratégiák között a szélesebb lakáspiaci struktúrák, nevezetesen a bérlakások egyensúlya közti folyamatos eltérések ellenére. Mindhárom lakhatási rendszer előnyben részesítette a piacot, de nyilvánvalóan nem engedte át teljesen a terepet, és mellette gondoskodott az alapvető biztonsági hálóról a krízishelyzetben lévő hajléktalanok számára. A lakhatás szempontjából még mindig legjobb helyzetben lévő Norvégia esetében felfedezhető néhány régóta fennálló nemzetiségi vonás; Írország lakhatási és jóléti politikája még mindig tükrözi az ország agrár múltját és a későbbi gazdasági fejlődést; Skócia általános gazdasági és lakhatási/hajléktalansági képén pedig látszik, hogy hosszú ideje nem éri utol gazdaságban nálánál jóval nagyobb, közvetlen szomszédját, Angliát (Anderson, Dyb és Finnerty, 2008). Mindhárom országban szilárd alapja volt a politikai fejlődésnek, amely a hajléktalanság legszélsőségesebb megnyilvánulásait próbálja megszüntetni, és bővebb stratégiák integrálásával próbál közelebb kerülni ahhoz a célhoz, hogy a teljes népesség számára méltányos lakhatást tudjon biztosítani.

Az Egyesült Királyság esetében a Wilcox (2009) által összegyűjtött rendszeres lakhatási statisztikákban már felfedezhetőek a 2000 utáni hajléktalanpolitikai és törvényi változások hatásának jelei. Az 1. táblázatból látható, hogy az Egyesült Királyságban az utóbbi évtizedben jelentősen megnövekedett a lakhatási és közösségi célokra fordított

összeg, amely korábban csak a töredéke volt az egészségügyi és szociális biztonsági kiadásoknak.

1. táblázat: A különböző szolgáltatásokra fordított kiadások az Egyesült Királyságban (forrás: Wilcox, 2009., 103. o.)

Kiadások	Billió £ 1999/2000.	Billió £ 2008/2009.	Növekedés
Lakhatási és közösségi kiadások	5,7	14,8	x2,5
Egészségügyi kiadások	60,2	107,9	x1,8
Szociális biztonsági kiadások	149,7	199,1	x1,3

A 2. és 3. táblázatból látható, hogy míg az Egyesült Királyságban tovább csökkent a szociális bérlakások aránya, Skóciában továbbra is viszonylag nagyobb volt a szociális bérlakáskészlet aránya, ami lehetővé tette a törvények által garantált biztonsági háló bővítését.

2. táblázat: A bérelt lakások számának alakulása Skóciában 2000-2007 között (forrás: Wilcox, 2009., 107. o.)

A bérlemények aránya a teljes készlethez képest	2000.	2007.
Tulajdonos által lakott	62,3	65,4
Magánszemély által bérelt	6,7	9,6
Szállásnyújtó szervezet	5,7	10,8
Helyhatóság	25,3	14,3
Összesen	100,0	100,0
Összes szociális bérlemény (a szállásnyújtó szervezetek és a helyhatóságok által együttesen)	31,0	25,1

3. táblázat: A bérelt lakások számának alakulása az Egyesült Királyságban 1999-2007 között (forrás: Wilcox, 2009., 107. o.)

A bérlemények aránya a teljes készlethez képest	1999.	2007.
Tulajdonos által lakott	68,9	69,5
Magánszemély által bérelt	9,4	12,5
Szállásnyújtó szervezet	5,3	8,4
Helyhatóság	16,4	9,7
Összesen	100,0	100,0
Összes szociális bérlemény (a szállásnyújtó	21,7	18,1

szervezetek és a helyhatóságok által együttesen)		
--	--	--

A 4. táblázat azt mutatja, hogyan tükröződnek a hajléktalanság leküzdését célzó skót és angol módszerek a hivatalos hajléktalansági statisztikákban. Skócia szélesítette a törvény által garantált biztonsági hálót, ami miatt rövid távon növekedett a hajléktalannak minősülő háztartások száma. Nagyon fontos, hogy ezt úgy értelmezzük, hogy a háztartások egy folyamaton mentek keresztül, amely (a többség számára) biztos lakhatással végződött (vagyis már nem voltak hajléktalanok). Ezzel szemben Anglia nem változtatott a jogi kereteken, de a hajléktalanság megelőzése révén sikeresen csökkentette a hajléktalanok számát. A megelőzés jelenthet mediációt, a kilakoltatást elkerülő intézkedéseket, illetve alternatív lakhatási lehetőségekre vonatkozó tanácsadást, de a háztartások fenntartják a jogot, hogy kérelmet nyújtsanak be a hajléktalanságról szóló törvények szerint.

4. táblázat: Hajléktalan háztartások száma 2000-2008 között (forrás: Wilcox, 2009., 206.o.)

A hajléktalannak minősülő háztartások száma	2000	2008	Változás
Anglia	120 000	66 400	csökkenés – megelőzési stratégia – hajléktalanság elkerülése?
Skócia	20 600	34 701	növekedés – a biztonsági háló szélesítése – lakhatás biztosítása

Angliában az évtized végén valamivel kevesebb háztartás élt ideiglenes (nem hosszú távú, biztos) lakáskörülmények között, míg az ellátási kötelezettség kiterjesztése Skóciában azzal járt, hogy növekedett az ideiglenes lakhatás biztosításának kötelezettsége (5. táblázat).

5. táblázat: Ideiglenes lakhatással rendelkező háztartások száma (forrás: Wilcox, 2009., 207-208. o.)

Ideiglenes lakhatással rendelkező háztartások	2000.	2008.	Változás
Anglia	73 080	67 480	Nincs további ideiglenes elhelyezési kötelezettség
Skócia	3 995	9 535	2001-től ideiglenes lakhatást kell biztosítani minden hajléktalan háztartás számára, jellemzően legfeljebb 28 napig, amíg

			<p>megtörténik a kérelem elbírálása. Ez sok esetben azzal jár, hogy hosszú távú lakhatást is kell biztosítani (2012-re minden esetben).</p>
--	--	--	---

Az Egyesült Királyságban 1999 óta érvényben vannak az utcai hajléktalanság leküzdését célzó intézkedések, és széles körben elismerik a fedélnélküliség csökkentése terén elért eredményeket. A 6. táblázatban látható, hogy az angol helyhatóságoknak mindössze töredéke számolt be 50-nél több utcán alvó emberről (és ezek elsősorban London bizonyos területein koncentrálnak). Közvetlen összehasonlításra alkalmas skót számok nem álltak rendelkezésre.

6. táblázat: Az utcán alvó (fedél nélküli) emberek becsült száma Angliában (forrás: Wilcox, 2009., 213. o.)

Utcan alvó emberek becsült száma	Helyhatóságok ennyi százaléka 1998.	Helyhatóságok ennyi százaléka 2009.
0-10 személy	44,3	98,6
több mint 50 személy	2,8	0,3

A modernizált hajléktalanstratégia megvalósítása során az Egyesült Királyságban felmerült az az aggály, hogy a szociális bérlakásokat igen nagy arányban a Skóciában élő hajléktalan háztartások igénylik, és Skócia így próbálja elérni saját ambiciózus célját. A 7. táblázatban látható, hogy míg Skóciában magasabb a hajléktalan háztartások által bérbe vett lakások száma, ezek az összes bérbeadás felét sem érik el. Vitatható, hogy ez a politika megvalósításának hatékonyságát jelzi-e, ami azt jelenti, hogy Skócia sikeresen el tudja helyezni a legsérülékenyebb hajléktalan háztartásokat. Mindazonáltal a skót kormány jelenleg is alternatív megoldásokat keres, például a magánszemélyek és a szállásnyújtó szervezetek által bérbe adott lakások fokozott igénybe vételével próbálja megoldani a hajléktalanságot.

7. táblázat: Hajléktalan háztartások számára kiutalt szociális lakások 1999-2008 között (forrás: Wilcox, 2009., 213. o.)

Hajléktalan háztartások számára bérbe adott lakások aránya	1999.	2008.
Angol helyhatóságok	25,0	28,0
Angol szállásnyújtó szervezetek	12,0	23,0
Skót helyhatóságok	21,2	47,9

Általánosabban vizsgálva a szociálpolitikát, Hills et al (2009.) részletes elemzést készített arról, hogy méltányosabbá vált-e a brit társadalom az Új Munkáspárt szociálpolitikájának 10 éve során (1997-2007.), és arra a megállapításra jutott, hogy az Új Munkáspárt nem fordította meg a jövedelmek egyenlőtlen eloszlásának az előző 20 évben tapasztalt növekedését, bár jelentős romlás sem következett be. Mindazonáltal a lakhatást tekintették az egyik legsikeresebb politikai területnek a hátrányos helyzetűek kezelése tekintetében, ami azt mutatja, hogy közelebb lehet kerülni a hajléktalanság megszüntetéséhez. 2010 májusában az Egyesült Királyság újabb politikai vízválasztóhoz érkezett, amikor a Konzervatív Párt és a Liberális Demokrata Párt koalíciós kormányt alakított. A közkiadások jelentős csökkentését és regresszív adóváltozásokat jelentettek be a 2010. júniusi költségvetésben. Fontos kihívást fog jelenteni az Egyesült Királyság számára, hogy sikerül-e megőrizni a hajléktalanság csökkentése terén az elmúlt évtizedben elért eredményeket, és egy uniós konszenzus különösen sokat segíthetne abban, hogy megmaradjon a hajléktalanság mérséklése és megelőzése iránti politikai készlet.

Az Európai Unió és a nemzetközi környezet

A jogszabály alapú esettanulmányok összehasonlíthatók az alapvető emberi jogok tekintett lakhatáshoz való jog szélesebb fogalmával is (Kenna, 2005.). Eszerint a hajléktalanság ellentétes az emberi jogokkal, ezért meg kell szüntetni. Az Európa Tanács (47 tagállam) lakhatási jogokhoz kapcsolódó két legfontosabb dokumentuma az Európai Szociális Karta (és annak felülvizsgált változata) és az **Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok** Egyezménye (Kenna, 2005., 31-54. o.). Az Európai Szociális Kartát 1961-ben bocsátották ki, és fokozatosan átvette a helyét az 1996-os Felülvizsgált Európai Szociális Karta. Az utóbbi 31. cikke kimondja, hogy mindenkit megillet a lakhatáshoz való jog, és kötelezi a nemzetállamokat a megfelelő intézkedések megtételére, amelyek méltányos színvonalú lakhatást biztosítanak, megelőzik és csökkentik a hajléktalanságot annak fokozatos megszüntetése reményében (a szerző által kiemelve), illetve megfizethetővé teszik a lakhatást azok számára, akik nem rendelkeznek elegendő forrással. Az egyezmény betartásáról rendszeres jelentést kell benyújtani a Szociális Jogok Európai Bizottsága részére. A Miniszteri Bizottság javasolhatja az egyes államoknak a megfelelő törvények vagy a gyakorlat módosítását, és a Bizottság által kiadott jelentések szintjeként szolgálnak az egyes országok lakhatási és hajléktalanpolitikája számára. 2009 februárjáig azonban a 47 tagállamból mindössze 25 ratifikálta teljes egészében és valószínűsítette meg a Kartát (Európa Tanács, 2009.). Az Emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló európai egyezmény (Emberi Jogok Európai Egyezménye vagy ECHR) kitér az emberi méltóságot sértő életkörülményekre, és kimondja, hogy az otthon több mint puszta szállás, és hogy az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok értelmében tiszteletben kell tartani az emberek otthonát, illetve családi- és magánéletét. Az Emberi Jogok Európai Egyezményét az Európa Tanács mind a 47 tagállama ratifikálta, a tagállamok összes lakosára vonatkozik (nemcsak az adott ország állampolgáira), és erős érvényesítési mechanizmussal rendelkezik (Kenna, 2005.).

Ezzel szemben az Európai Unió (27 tagállama) közös kormányzati megállapodásokat dolgozott ki, amelyek a törvényes jogok helyett a szociális biztonságra vonatkoznak, és sosem ismerték el teljesen a lakhatást az Unió hatáskörébe tartozó területként. A

társadalmi befogadást támogató dokumentumok, például a Nemzeti Akciótervek eleinte csupán felszínes utalásokat tettek a lakhatásra (Kenna, 2005., 64-67. o.). Mindazonáltal az 1990-es és 2000-es évek során fokozatosan felismerték a lakhatás és a társadalmi kirekesztés/szociális biztonság közötti összetett kapcsolatokat, melyek kezelését az EU is szorgalmazta. Az Európai Parlament egyik 1997-es határozata kimondta, hogy szükség lenne egy uniós lakhatási politikára, és kiállt amellett, hogy mindenkinek joga van a méltányos és megfizethető lakhatásra. A Régiók Bizottsága 1999-ben felhívta a figyelmet a hajléktalanság problémájának fontosságára, az emberi méltóságról szóló uniós dokumentumok pedig implicit módon elismerik, hogy a megfelelő lakhatáshoz való jog alapvető emberi jog. Sőt a Régiók Bizottsága egy saját kezdeményezésű véleményt tett közzé, amelyben egy uniós hajléktalanstratégia kidolgozását sürgeti. Továbbá 2007-ben az Európai Parlament írásos határozatot adott ki a hajléktalanság megszüntetéséről (111/2007).

Az Unió lakhatásügyi minisztereinek éves megbeszélésein rendszeresen megvitatják a lakhatási problémákat. Ezek a megbeszélések kitérnek a hajléktalanság problémájára is. A hajléktalanságot azonban inkább társadalmi befogadási kérdésként kezelik, míg az általánosabb lakhatási problémákat többnyire piaci funkciónak tartják, és többet foglalkoznak a fogyasztói és tulajdonjogokkal, mint a lakhatáshoz való alapvető joggal (Kenna, 2005.). A szociális biztonságról és a társadalmi kirekesztésről szóló 2010-es közös beszámoló kimondta, hogy szükség van a hajléktalanság leküzdésére irányuló, hosszú távú stratégiára, és az Európai Konszenzus Konferenciának kellene alapot szolgáltatni az Unió szintjén történő további politikai koordinációhoz és támogatáshoz. Emellett az EU tiszteletben tartja az ENSZ által elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, és az Unió tagjai, Belgium, Finnország, Hollandia, Spanyolország és Svédország mindegyikének alkotmánya tartalmazza a lakhatáshoz való jogot (még ha az nem is kifejezetten törvényes úton kikényszeríthető, mint Franciaországban). A fentebb ismertetett norvég stratégia szintén inkább szociális jogi és kormányzati szempontból közelíti meg, mint törvényesen érvényesíthető jogként.

Globális szinten a legszélesebb körben alkalmazható emberi jogi dokumentumok azok, amelyek az ENSZ (150 tagállam) égisze alatt születtek, és az Egyesült Nemzetek Alapokmányát ratifikáló országok kötelesek gondoskodni arról, hogy saját törvényeik összhangban legyenek az ország nemzetközi kötelezettségvállalásával. Az 1948-ban kiadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 25. cikke kimondja:

„Mindenkinek joga van a saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, ideértve az élelmet, a ruházatot, a lakást, az orvosi ellátást és a szükséges szociális szolgáltatásokat, továbbá a szociális biztonsághoz munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegyiség, öregség esetén, vagy mikor tőle független egyéb körülmények miatt nincsenek megélhetési eszközei” (Kenna, 2005., 14. o., jelen szerző által kiemelve).

Kenna (2005., 15-22. o.) emellett dokumentálja, hogy a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (ICESCR, 1966.) 11. cikke közvetlenül utal arra, hogy a lakhatáshoz való jog a megfelelő életszínvonalhoz való jog része. Az Egyezségokmányt 150 állam ratifikálta, és a szerződő felek kötelesek „megtenni a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy biztosítsák e jog teljes megvalósítását”. Az Egyezségokmány 4. általános megjegyzése meghatározza a lakhatási politika szükséges elemeit is:

1. Birtok törvényes biztonsága
2. A szolgáltatások, anyagok és infrastruktúra elérhetősége
3. Megfizethető lakhatás (hogy a lakhatási költségek ne veszélyeztessék az egyéb szükségletek kielégítését)
4. Lakható lakás
5. Megközelíthető lakás (a speciális igényű csoportokra is gondolva)
6. A lakás helye (környezet és szolgáltatások)
7. Kulturális szempontból megfelelő lakhatás

Elméletben bárki, aki nem élvez a fenti jogokat, panaszt tehet, amiért nem élvez a nemzetközi emberi jogi törvényben megfogalmazott lakhatáshoz való jogot (Kenna, 2005., 22.o.). A 7. általános megjegyzés kimondja, hogy tilos a kényszerkilakoltatás, kivéve ha azt az adott ország törvényeivel és a nemzetközi emberi jogi egyezményekkel teljes összhangban hajtják végre. Végezetül az ENSZ általánosabb, diszkriminációellenes okiratai egyformán érvényesek a lakhatásra és a többi politikai területre. Tehát számos, széles körben ratifikált nemzetközi dokumentum tartalmazza a lakhatáshoz való jogot, ami hatékony megvalósítás esetén elvezethetne a hajléktalanság megszüntetéséhez. Csak az kell hozzá, hogy a nemzetállamok több figyelmet fordítsanak ezen okiratok szellemiségének megvalósítására.

A hajléktalanság megszüntetése – a szélesebb körű társadalmi változás igénye

A hajléktalanság megszüntetése összehasonlítható az egyéb szociális problémák (például szegénység, diszkrimináció) leküzdésére irányuló stratégiákkal, amelyek mind attól függenek, hogyan fogják fel a társadalmi különbségeket és hátrányokat. Például gyakran a struktúrára és működésre hivatkozva próbálják megmagyarázni az emberek különböző tapasztalatait a lakhatás és egyéb jóléti kérdések terén. Ratcliffe (2004., 7.o.) szerint a struktúra a kényszerek vagy jogosultságok kontextusát alkotó társadalmi szolgáltatások összessége (intézmények, szervezetek, társadalmi rendfenntartó szervek, törvények, szokások és gyakorlat). A működés az értelmes, egyéni vagy kollektív társadalmi tevékenységekre utal, és többrétegű vagy többdimenziós fogalom. A struktúra és a működés közti kapcsolatok nem állandóak, és kölcsönösen megerősítik vagy átalakítják egymást (Ratcliffe, 2004.). A hajléktalanság struktúrája és működése közti kölcsönhatás elemzése továbbra is kihívást jelent, melyhez alaposan meg kell ismernünk a hajléktalanság problémáját, és fel kell mérni, hogy ténylegesen képes-e bármelyik nemzetállam vagy nemzetek feletti egyesülés a hajléktalanság megszüntetésére.

Piachaud (2008) a társadalmi igazság szociálpolitikai megközelítését veszi fontolóra, és a gondolat- és cselekvésszabadság, az elosztás és a képességek⁴ szempontjából vizsgálja, hogy milyen mértékben képes kihasználni az egyén saját lehetőségeit a társadalmon belül.

Piachaud (2008., 44. o.) számos kérdést vet fel a társadalmi igazságosság elérésével kapcsolatban. Mit jelent a méltányos kiindulópont? Mit jelent a források méltányos

⁴ A képességek szempontjából történő megközelítés lényege, hogy gondoskodni kell arról, hogy mindenki képes legyen teljes életet élni. Ez a megközelítés az esélyegyenlőség szempontjából történő megközelítéshez hasonlítható.

elosztása? Szabad-e rövid távon egyenlőtlenséget teremteni a jövőbeni társadalmi igazságtalanságok megelőzése érdekében? Piachaud érvelése szerint annak ellenére, hogy a társadalmi változások fő mozgatóereje a társadalmi igazságosság keresése, a legtöbb társadalom nagyon messze van annak elérésétől. Arra vonatkozóan, hogy a társadalmi igazságosság az eredmények bizonyos fokú egyenlőségét vagy egyenlő lehetőségeket kíván-e, egyszerűn csak megállapítja, hogy ebben a kérdésben még nincs egyetértés.

Wilkinson és Pickett (2009.) egy nemzetközi elemzést készített különböző szociálpolitikai kérdésekről, amely határozottan az egyenlőtlenségre helyezte a hangsúlyt, és azt állítják, hogy a folytatódó gazdasági növekedés a 21. század elején már nem fogja folyamatosan növelni a jólétet a legtehetősebb országokban⁵.

Sőt, inkább az egészségügyi és szociális problémák növekedését jósolták (6. o.). Wilkinson és Pickett létrehozott egy egészségügyi és szociális mutatót, és azt találták, hogy az egyenlőtlenség szintjének növekedésével ez az érték is magasabb lett (20. o.). Az általuk vizsgált mintán belül Japánban, az északi országokban és Hollandiában volt a legalacsonyabb az egyenlőtlenség és a szociális problémák szintje, míg az Egyesült Királyságban, Portugáliában és az Egyesült Államokban volt a legmagasabb az egyenlőtlenség, illetve az egészségügyi és szociális problémák szintje. Wilkinson és Pickett szerint a szociális problémák kezelésére használt intervencionista szolgáltatások drágák és csak részben hatékonyak (26. o.). Helyettük inkább az egyenlőtlenség fő okait kellene leküzdeni azáltal, hogy a fogyasztói társadalomból elmozdulunk egy szociálisan összetartóbb és befogadóbb társadalom felé. A stratégiákban szerepel az adózás előtti jövedelmek különbségeinek csökkentése és az újraelosztó jóléti intézkedések, ami azt jelenti, hogy van egy maximális jövedelem vagy maximális különbség a leggazdagabbak és a legszegényebbek között, és azzal érvelnek (241. o.), hogy a közvélemény-kutatások általában támogatják a javak egyenlőbb elosztását. Ez az elemzés azért fontos a hajléktalanság megszüntetésének mérlegelése szempontjából, mert egy tágabb problémát, a szegénységet és az egyenlőtlenséget vizsgálja, és strukturális változtatásokat javasol a javak és a hatalom társadalmon belüli újraelosztása terén, ami a megelőzésre törekszik ahelyett, hogy mechanikus reakciókkal válaszolna az egyes emberek hajléktalanná válására.

Következtetések

A lakásminőség tükrözi a választási lehetőségeket és a korlátokat bármely országon vagy társadalmon belül, és időnként előfordul, hogy az embereknek nincs tényleges választása, és hajléktalanokká válnak. A hajléktalanság jogszabály alapú kezelése bírósági érvényesítési eljárást kínálhat a legnehezebb körülmények között élők számára, ami ténylegesen képessé teszi az egyéni háztartásokat a saját lakáshelyzetük megoldására (Fitzpatrik, 2009., 167. o.) A fent említett nemzetközi egyezményekben tárgyalt lakhatás mint emberi jog közelebb áll a lakhatási jog egy szociális változatához, ami megfelelő megvalósítás esetén elősegítheti a hajléktalanság megelőzését és megszüntetését, és így nem lesz szükség tűzoltás jellegű megoldásokra. Például DeDecker (2004.) szerint a nagyfokú szociális biztonság eredményeként Belgiumban a legkisebb a szegénység az egész világon, pedig csak kis mértékű lakáspiaci beavatkozást

⁵ Wilkinson és Pickett elismerte, hogy a szegényebb országokban tovább növekszik a várható élettartam a gazdasági növekedés/fejlődés eredményeként.

hajtottak végre. A két megközelítés persze nem zárja ki egymást. O’Sullivan (2008.) szerint a tárgyalásos, konszenzuson alapuló módszer, amelyet Írország alkalmazott a hajléktalanság leküzdésére irányuló nemzeti stratégia kidolgozásához, hatékonyabbnak bizonyulhat, mint egy „ellenkezést kiváltó” (229. o.) jogszabály alapú stratégia. Ugyanakkor a kibővített, jogokra építő skót törvényi keretrendszer, amelyet fentebb tárgyaltunk, ugyancsak egy konszenzus alapú megközelítésből alakult ki a Hajléktalanügyi Csoport segítségével; és a francia érvényesíthető lakhatási jog is tágabb társadalmi befogadást segítő intézkedésekkel együtt került megvalósításra.

Amint már említettük, Bengtsson (2001.) állítása szerint az univerzalistább jóléti államokban a szociális jogok alkalmasabbak és hatékonyabbak lehetnek a törvényes jogoknál. A bevezetett szociális lakhatási jog megszilárdítása azonban különösen nagy kihívást jelenthet azokban az országokban, ahol emiatt alapvetően át kell rendezni a népjóléti ellátásokat. Ilyen körülmények között a kikényszeríthető lakhatási jog esetleg rövid- vagy középtávú váltást kínálhat, amely jelzi az elkötelezettséget a hajléktalanság jogszabály alapú kezelése iránt, és megküzd a legégetőbb problémákkal. A skót és a francia keretrendszert nem lehet direkt módon átültetni más ország környezetébe, de talán lehet rá hivatkozni mintaként, amely demonstrálja, hogy van lehetőség politikai változásra, és a nemzetállamok képesek lehetnek a hajléktalanság jogszabály alapú kezelésére.

Nemzetek feletti szinten különböző rendszerek figyelik, hogy az országok mennyire tesznek eleget a lakhatási joggal kapcsolatos kötelezettségeiknek, ilyenek például az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága, a Szociális Jogok Európai Bizottsága, az Európai Unió Szociális Biztonsági Bizottsága és az Európai Bíróság. Ezek a testületek legalább valamilyen jogorvoslatot nyújthatnak a nemzetközi egyezmények megsértése esetén, így jelezve, hogy a nemzetközi emberi jogi egyezmények alkalmasak az emberi és lakhatási jogok nemzetállamokon belül történő fejlesztésére. Az azonban továbbra is kérdéses, hogyan fordulhatnak hozzájuk az egyes háztartások, amikor jelentős jogi vagy ügyvédi támogatás szükséges ahhoz, hogy sikeresen panaszt tegyenek.

Az alacsony jövedelmek, illetve a szegénység továbbra is kulcsszerepet játszik a hajléktalanság és a rossz lakhatási viszonyok fennmaradásában. Azok, akik elegendő anyagi forrással rendelkeznek ahhoz, hogy lakást béreljenek vagy vásároljanak a lakáspiacon, többnyire el tudják kerülni a hajléktalanságot, kivéve ha valamilyen rendkívüli egészségügyi vagy szociális helyzet áll elő, vagy egy előre nem látható válság esetén. Éppen ezért ez a tanulmány a szegénység, az egyenlőtlenség, a hátrányos lakásviszonyok és a hajléktalanság strukturális okaira és megoldásaira helyezi a hangsúlyt. Az Egyesült Királyság jelentős előrelépést tett a hajléktalanság leküzdése felé a Skóciában és Angliában alkalmazott különböző stratégiák révén. Az általános társadalmi egyenlőtlenség azonban egyik országban sem csökkent jelentős mértékben, ezért talán érdemes feltenni a kérdést, hogy mi is a leghatékonyabb stratégia a hajléktalanság tényleges csökkentésére. A jövedelemkülönbségek csökkentését és a hátrányos lakáshelyzet egyéb aspektusait célzó, átfogóbb szociálpolitika nagymértékben segítené a hajléktalanság mérséklését és felszámolását. Ugyanakkor a törvény által garantált biztonsági hálónak és a beavatkozó intézkedéseknek is kétségkívül fontos szerepe van a hajléktalanság enyhítése és megelőzése terén, ami azonnali előrelépést eredményezne a különböző jóléti területeken.

Az Egyesült Királyságban emellett jelentősen átalakultak a korábbi hajléktalan háztartások lehetőségei. Például a nagy szállók helyett áttértek a szükséges utógondozással egybekötött, normális közösségekben levő lakásokra. Az utógondozást feltétlenül fenn kell tartani annak érdekében, hogy a hajléktalanság ne induljon újból növekedésnek. Az utóbbi időkben a kormányok megpróbálták rövid és hosszú távon bevonni a magántulajdonban levő bérlakásokat. Még nem világos, hogyan érhető el az Egyesült Királyságban a magán bérlakás piac további átalakulása, hogy jobban hasonlítson a kontinentális modellre, amely méltányos árú és méltányosan biztos lakhatást tud nyújtani a különböző jövedelemcsoportok számára anélkül, hogy túlzottan függenének a lakhatási támogatástól (és így nem zárna ki az alacsony jövedelmű bérlőket a munkaerőpiacról). Egy másik viszonylag sikeres terület a jelzáloghitelezőkkel való együttműködés, melynek célja a tulajdonos által lakott lakásokból történő kilakoltatások megelőzése volt a gazdasági recesszió kezdetén. Több új módszer is segíteni látszott abban, hogy a jelzáloghitelek felmondása és végrehajtása a 2000-es évek végén nem öltött olyan méreteket, mint az 1990-es válság idején. A speciális politikai kezdeményezéseknek Európa-szerte figyelembe kell majd venniük az adott ország lakásrendszerét és birtokviszonyait.

A 2000-es években a hajléktalanság szabályozása is átalakításra került a hatékony szakpolitikai egyeztetéseknek köszönhetően, amelyekkel sikerült konszenzust kialakítani a politikai változást illetően a számos érdekelt fél között. Kétségtől mentesen segítette a megvalósítást, hogy a politikai egyeztetésbe bevonták a különböző felek képviselőit, illetve az állam, a magán- és a harmadik szektorbeli szervezeteket, mivel így a végrehajtással megbízott szervezetek is támogatták az új elképzelést. Mindazonáltal továbbra is törekedni kell arra, hogy szorosabban összekapcsoljuk a hajléktalanság megoldását a lakhatással és a közösségekkel. A hajléktalanná vált emberek mindannyian valamilyen közösségben éltek korábban, aminek talán egy kapcsolat felbomlása, kilakoltatás vagy a korábbi lakhatás más okból történő elvesztése vetett véget. Ezért a döntéshozóknak elő kell segíteniük, hogy a helyi közösségek bízzanak a hajléktalan emberek újbóli lakáshoz juttatásának és az utógondozás sikerében. Továbbra is szembe kell szállni azokkal az előítéletekkel és helytelen feltevésekkel, amelyek szerint a korábban hajléktalan emberek problémát fognak jelenteni a közösség számára. Ezenkívül továbbra is törekedni kell a lakásügy, az egészségügy és a szociális gondoskodás szakterületei közti együttműködés hatékonyabb kiértékelésére, hogy a korábbi hajléktalanok könnyebben be tudjanak illeszkedni a közösségbe.

Megvalósítható-e a hajléktalanság felszámolása?

A fenti tények alapján a következő pontokat javasolom megfontolásra a zsűri számára.

Mit jelent a hajléktalanság megszüntetése a politikai célok tekintetében? A tények ismertetése során több létező nemzeti politikát és stratégiát is bemutatunk. Az Európai Uniónak és a nemzetállamoknak egy közösen elfogadott meghatározást kellene adniuk a hajléktalanságra, és közös normát kellene meghatározniuk arra vonatkozóan, mit jelent az alkalmas menedékhely és otthon mint olyan hely, ahol az ember biztonságban élhet, és minden szempontból része lehet a szélesebb társadalomnak. A hajléktalanság megszüntetése megfelelő lakásügyi intézkedéseket kíván, de befogadó jellegű szociális jóléti és biztonsági intézkedésekre és munkaerő-piaci szabályozásra is szükség van. Ehhez pedig átfogó stratégiákra van szükség az összes érintett bevonásával.

Reális cél-e a hajléktalanság megszüntetése? Bizonyosan megvalósítható a hajléktalanság megszüntetése. Az Egyesült Királyság 1977 óta törvény által garantált biztonsági hálót biztosított bizonyos háztartások számára. Skócia 2000 óta munkálkodik azon, hogy 2012-re ezt a biztonsági hálót gyakorlatilag az összes háztartásra kiterjessze. Ahhoz, hogy megvalósuljon a skót Hajléktalanügyi Csoport (2000-ben és 2002-ben kiadott) mind az 59 javaslata, ideiglenes lakhatást és utógondozást kell biztosítani még a legnagyobb kihívást jelentő (az úgynevezett „szándékosan”) hajléktalan háztartások⁶ számára is, hogy velük együttműködve elhárítsák azokat a problémákat, amelyek meggátolják őket a biztos otthon elérésében és fenntartásában.

Ha igen, milyen célokat és határidőket kell kitűzni, hogy közelebb kerüljünk a hajléktalanság megszüntetéséhez? A célkitűzések kapcsolódhatnak a törvény által garantált lakhatási joghoz vagy a hajléktalanság szociális jogok és befogadó jellegű szociális biztonsági intézkedések révén történő csökkentéséhez. Az első lépés mindkét esetben a meglévő hajléktalanság hatékony felmérése és egy hatékony stratégia kidolgozása a hajléktalanság csökkentésére. Skócia példájánál maradva, a biztonsági háló kiterjesztésének megvalósítására 10 évet szántak. Figyelembe vették a 32 helyhatóság „relatív kiindulópontjait”, és a központi kormányzat közbülső célokat tűzött ki a 2012-es végső határidő előtti időszakra. Az ő esetükben a cél a jelentkezők arányának fokozatos növelése volt, és a hatóságok vállalták, hogy segítenek előteremteni a szükséges lakásokat. Ezt is át lehet venni az egyes országok meghatározásainak, intézkedéseinek és gyakorlati viszonyainak megfelelően.

Milyen prioritási sorrendet kell felállítani a hajléktalanság megszüntetéséhez? Figyelembe kell venni a hajléktalan emberek igényeit és szükségleteit, hogy segíteni lehessen nekik a megfelelő lakhatás és az esetlegesen szükséges utógondozási szolgáltatások elérésében. Egyes hajléktalan háztartásoknak mindössze a lakáshoz jutásban kell segíteni, és akkor az a legfontosabb. Akik utógondozást vagy ellátást igényelnek (például egészségügyi probléma, függőség, tartós munkanélküliség stb. miatt), azok esetében össze kell hangolni a lakáshoz juttatást és a lakás megtartását célzó utógondozást. Ehhez hatékony együttműködés szükséges, elsősorban az elhelyezést végző munkatársak, az utógondozók, a szociális munkások és az egészségügyi szakemberek részéről.

Hogyan lehet mérni a hajléktalanság megszüntetése felé tett lépések eredményességét? A folyamat nyomon követéséhez hatékony adatgyűjtő rendszerek és értékelő programok szükségesek. Amint már szó volt róla, ehhez meg kell határozni, mit jelent az alkalmas lakhatás, illetve a hajléktalanság különböző formái. A kormányoknak, a helyi állami szervezeteknek és a civilszervezeteknek együtt kell működniük a megfigyelőrendszer hatékony koordinációja érdekében, bár talán a kormányok vannak leginkább abban a helyzetben, hogy teljesen áttekinthessék a megvalósítás folyamatát. Össze kell gyűjteni a teljesítményadatokat, a haladást pedig a hajléktalanság megelőzése és enyhítése szempontjából is mérni kell. Ebben segítséget nyújthat a FEANTSA által kiadott ETHOS tipológia, és más országok is adaptálhatják azokat a rendszereket, amelyekkel az Egyesült Királyságban rögzítették a helyhatóságok hajléktalansággal kapcsolatos tevékenységeit.

⁶ A hajléktalannak minősülő háztartásoknak csupán töredéke tartozik ebbe a csoportba.

Milyen akadályai vannak a hajléktalanság megszüntetésének? Bár a hajléktalanság megszüntetése reális cél, semmiképpen sem egyszerű, és a megvalósítása minden bizonnyal anyagi erőforrásokat igényel. A legnagyobb akadályt a hiány vagy hiányosságok jelentik, például ha nincs elegendő megfizethető lakás, vagy a hajléktalanságból kilépő emberek számára nyújtandó egészségügyi és szociális utógondozási ellátások hiányosságai. A hajléktalanság megelőzését szolgáló szabályozások és szolgáltatások (például a kilakoltatás megelőzése, családon belüli békéltetés, pénzügyi támogatás, megfelelő egészségügyi/mentális/addiktológiai ellátás) hiánya is gátolja a hajléktalanság megszüntetését.

Milyen kockázatokkal jár a hajléktalanság megszüntetését célzó stratégia? A legnagyobb veszély a sikertelenség, ami jó eséllyel a következőkkel hozható összefüggésbe: a döntéshozók és a lakás- és szolgáltatásnyújtók elkötelezettségének hiánya; az erőforrások hiánya (a lakások és az utógondozás tekintetében); a hajléktalanság által fenyegetett vagy hajléktalanná vált emberek hiányos tájékoztatása arról, hogy hová és hogyan fordulhatnak segítségért, vagy ha nem bíznak a számukra kínált szolgáltatásokban. Bár nem lehet megelőzni minden hajléktalanságba torkolló krízishelyzetet (például egy bántalmazó családból menekülő tizenéves esetében), hatékony szolgáltatások bevezetésével abszolút minimalizálni lehet azokat, és egyszerűen elérhetővé lehet tenni a megfizethető lakáshoz jutást és az esetleg szükséges utógondozási szolgáltatásokat.

Bár jelen tanulmány az érvényesíthető, jogszabály alapú hajléktalanstratégiákat szorgalmazza, amellettségesen elismeri a hajléktalanság elkerülését és enyhítését célzó, tágabb lakhatási és szociálpolitika jelentőségét is. Lehetnek olyan országok, ahol sem az univerzális szociális jogok, sem a teljes mértékben kikényszeríthető, törvény által garantált lakhatási jog nem valósítható meg egyelőre, de egy alaposan kidolgozott, jogszabály alapú hajléktalanstratégia megalkotása egy tágabb szociális rendszeren belül, amely megfelelő lakhatást és szociális biztonságot nyújt mindenki számára, ez egy olyan cél, amelyet érdemes kitűzni.

Jelen tanulmány írásához számos korábban megjelent, az adott témához kapcsolódó kutatásom eredményét felhasználtam, amelyek könnyen elérhetők, illetve a zsűri rendelkezésére bocsáthatók:

Anderson, I.: Tackling street homelessness in Scotland: The evolution and impact of the Rough Sleepers Initiative; *Journal of Social Issues*, 2007., Vol. 63(3), 623-640. o.

Anderson, I.: Sustainable solutions to homelessness: the Scottish case, *European Journal of Homelessness*; 2007., Volume 1, 163-183. o., online: www.feantsa.org/forum

Anderson, I.: The impact of legislative change for young homeless people: comparing Scotland and England, 49-70. o. a következő kiadványban: Doherty, J. and Edgar, B.: In my caravan, I feel like Superman, essays in honour of Henk Meert (1963-2006); Brüsszel, 2008., FEANTSA

Anderson, I., Dyb, E. és Finnerty, J.: Homelessness policy and housing options in three European countries: Ireland, Scotland and Norway, 44-55. o. a következő kiadványban: Downey, D. (szerkesztő): *Perspectives on Irish*

Homelessness: past, present and future; Dublin, 2008., Homeless Agency, ISBN 978-0-9559739-0-1

Anderson, I.: Homelessness policy in Scotland: A complete safety net by 2012?, 7. fejezet, 107-124. o. a következő kiadványban: Fitzpatrick, S., Quilgars, D. and Pleace, N.: Homelessness in the UK: problems and solutions; Coventry, 2009. Chartered Institute of Housing

Anderson, I.: From social exclusion to social cohesion? Housing, Homelessness and Social Inequality, prezentáció a 2. plenáris ülésre: 'Footprints of Neoliberal Policies on Cities, Housing and People, 2000-2010', European Network for Housing Research Conference, Isztambul, 2010. július 4-7.

Anderson, I. and Ytrehus, S.: Meeting the health needs of homeless people: reconceptualising approaches in Norway and Scotland, beszámoló a Welfare Policy, Homelessness and Social Exclusion Workshop részére, European Network for Housing Research Annual Conference, Isztambul, 2010. július 4-7.

Anderson, I., Crawford, J., Russell, F. and Tate, J.: The prevention and alleviation of homelessness: guidance for housing associations; Glasgow, 2010., Scottish Federation of Housing Associations

Anderson, I.: Responding to homelessness: Rights-based approaches; 2011-ben jelenik meg a következő kiadványban: Smith S (szerkesztő): International Encyclopedia of Housing and Home; Academic Press, Oxford

Anderson, I.: From social exclusion to social inequality? Housing in the changing debates 2000-2010, 2. fejezet; 2011-ben jelenik meg a következő kiadványban: Anderson, I. and Sim, D. (szerkesztők): Housing and Social Inequality, Coventry, Chartered Institute of Housing

További források:

Bengtsson, B.: Housing as a social right: implications for welfare state theory, Scandinavian Political Studies, 2001., 24(4), 255-275. o.

Bowcott, O.: UK should adopt pioneering Scottish homelessness law, says UN, The Guardian, online: Guardian.co.uk/society, 2009. június 3. (szerda)

Az Európa Tanács webhelyéről származó információk (2009. február. 4-i állapot szerint), <http://www.coe.int/>

DeDecker, P.: Housing policy in Belgium: Reborn with a restyled welfare state, European Journal of Housing Policy, 2004., 4(3), 261-281. o.

Edgar, W. and Meert, H.: Fourth review of statistics on homelessness in Europe: the ethos definition of homelessness; Brüsszel, 2005., FEANTSA

- FEANTSA: Homeless in Europe, Autumn (teljes kiadvány, The right to housing: the way forward); Brüsszel, 2008., FEANTSA
- Fitzpatrick, S.: Homelessness in the UK in an international context, 10. fejezet, 158-174. o. a következő kiadványban: Fitzpatrick, S., Quilgars, D. and Pleace, N. (szerkesztők): Homelessness in the UK: problems and solutions; Coventry, 2009., Chartered Institute of Housing
- Fitzpatrick, S., Quilgars, D. and Pleace, N. (szerkesztők): Homelessness in the UK: problems and solutions; Coventry, 2009., Chartered Institute of Housing
- Goodlad, R.: Scottish Homelessness Policy: Advancing Social Justice? Scottish Affairs, 2005., 50. szám, tél, 86-105. o.
- Hills, J., Sefton, T. and Stewart, K. (szerkesztők): Towards a more equal society? Poverty, inequality and policy since 1997; Bristol, 2009., The Policy Press
- Homelessness Task Force: Helping homeless people: legislative proposals on homelessness; Edinburgh, 2000., Scottish Executive
- Homelessness Task Force: An action plan for prevention and effective response; Homelessness Task Force Final report; Edinburgh, 2002., Scottish Executive
- Kenna, P.: Housing rights and human rights; Brüsszel, 2005., FEANTSA
- KRD: På vei til egen bolig. En strategi for å forebygge og bekjempe bostedsløshet: tilskudd,eksempler, samarbeid og deltakelse. (Út az állandó otthonhoz. Stratégia a hajléktalanság megelőzésére és leküzdésére: támogatási formák, példák, együttműködés és résztvevők); 2006.
- Loison, M.: The implementation of an enforceable right to housing in France, European Journal of Homelessness, 2007., Vol 1, 185-197. o.
- Loison-Leruste, M. and Quilgars, D.: Increasing access to housing – implementing the right to housing in England and France, European Journal of Homelessness, Vol 3, 75-100. o.; 2009.
- Mandič, S.: Fourth Review of Policies on Homelessness in Europe; 2006., Brüsszel, FEANTSA
- O’Sullivan, E. Sustainable solutions to homelessness: the Irish case, European Journal of Homelessness, 2, 205-234. o.; 2008.
- Piachaud, D.: Social justice and public policy: a social policy perspective, 2. fejezet, 33-51. o. (2008.) a következő kiadványban: Craig, G, Burchardt, T. and Gordon, D.: Social Justice and Public Policy: seeking fairness in diverse societies; Bristol, 2008., The Policy Press
- Ratcliffe, P.: ‘Race’, ethnicity and difference: imagining the inclusive society; 2004., Open University Press
- Scottish Government, 2010.: Scottish Statutory Instruments 2010, 2. szám, Housing: The Homeless Persons (Provision of Non-Permanent Accommodation) (Scotland) Regulations 2010., London: Office of Public Sector Information.

Stephens, M. and Fitzpatrick, S.: An international review of homelessness and social housing policy; London, 2007., Communities and Local Government Publications

Wilcox, S.: Housing Review 2009/10., York, 2009., Joseph Row tree Foundation and Chartered Institute of Housing

Wilkinson, R. and Pickett, K.: The Spirit Level: why more equal societies almost always do better; London, 2009., Allen Lane.